

SZILÁGYI PÉTER: HERMANN HELLER ÁLLAMELMÉLETE
(BUDAPEST: LUDOVIKA EGYETEMI KIADÓ 2020).

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.06>

A Weimari Köztársaságra való hivatkozás szinte elmaradatlan eleme a demokrácia haláláról, az autokratikus rendszerek térnyeréséről és a jogállam elsorvadásáról szóló diskurzusoknak. Ezekben a Weimari Köztársaság instabilitása és felbomlása mint intő történelmi példa szerepel.

Az első pillantásra vonzóan tűnő párhuzamokat azonban nem árt fenntartásokkal kezelni. A weimari korszak problémáinak jelentős része egy sajátos német fejlődési pálya eredménye volt, amelyek a kor politikai és társadalmi kontextusából kiragadva túlzottan leegyszerűsítő vagy egyenesen félrevezető következtetésre vezet.

A félrevezető képhez több, a köztudatban is rögzült, történetileg téves toposz is hozzájárul. Ilyen például az, ami a weimari köztársaságot a szétaprózott parlamenttel és permanens kormányozhatatlanságot eredményező választási rendszerrel azonosítja, vagy az a hazai jogi karokon máig oktatott tézis, hogy a jogászság pozitivista hozzáállása ágyazott meg a nemzetiszocialista hatalomátvételnek és a náci jogtalan jognak, illetve hogy Weimar vesztét a birodalmi elnök kezébe kontrollálhatatlan hatalmat adó, rosszul kodifikált alkotmány okozta. Miközben, bár igaz, hogy a húszas években a szövetségi kormányok mögött gyakran változó koalíciók álltak, a politikai instabilitásért sokkal inkább volt felelős a gazdasági válság, a veszített háború traumája vagy az, hogy a politikai pártok egy számottevő része szkeptikusan vagy

kifejezetten ellenségesen viszonyult a demokratikus intézményi keretekhez. Ráadásul a Weimari Köztársaság több, mint kétharmadát kitevő szövetségi államban, Poroszországban egészen 1932-ig stabil, a demokrácia és a jogállam iránt elkötelezett polgári pártokból álló koalíció kormányzott. Hasonlóképpen azt is számos alapos és meggyőző kutatás cáfolta már, hogy a pozitivista jogszemlélet különösen befolyásolta volna a bíróságok és államhatalmi szervek mindennapi működését, ahogy azt is, hogy a náci jog és állam teoretikusai pozitivisták lettek volna.¹ Végetül kevéssé ismert az a tény is, hogy a birodalmi elnök alkotmányos felhatalmazását a különleges jogrend kihirdetésére Friedrich Ebert szociáldemokrata elnök is használta potenciális baloldali puccsok

¹ Ezek között a közjogról, illetve az alkotmányjogi, jog- és államelméleti gondolkodásról említést érdemel például Michael STOLLEIS: *Geschichte des Öffentlichen Rechts in Deutschland. Weimarer Republik und Nationalsozialismus*. (München: C. H. Beck 1999); Uő: *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus* (Frankfurt: Suhrkamp 1994); Bernd RÜTHERS: *Entartetes Recht. Rechtslehre und Kronjuristen im Dritten Reich* (München: dtv 1994); Ralf DREIER – Wolfgang SELBERT (szerk.): *Recht und Justiz im Dritten Reich* (Frankfurt: Suhrkamp 1989) a magánjogról Berndt RÜTHERS: *Die unbegrenzte Auslegung* (Tübingen: Mohr Siebeck 1968) a büntetőjogról Klaus MARXEN: *Der Kampf gegen das liberale Stafrecht. Eine Studie zum Antiliberalismus in der Staatsrechtswissenschaft der zwanziger und dreißiger Jahre* (Berlin: Duncker&Humboldt 1975), <https://doi.org/10.3790/978-3-428-43307-0>.

megelőzése céljából, anélkül, hogy a parlamentáris demokráciát kiüresítette vagy felszámolta volna.²

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a weimari korszak politika- és társadalomtörténetének, illetve jogi és politikatudományi diskurzusainak a tanulmányozása ne szolgálna fontos tanulságokkal jelenkori folyamatok megértéséhez. Épp ellenkezőleg: a weimari társadalmi-politikai folyamatok, illetve az arra adott korabeli elméleti reflexió megértése soha nem volt annyira aktuális, mint most, amikor nagy múltú alkotmányos demokráciák stabilnak hitt intézményei is megrendülni látszanak. Azonban a potenciális párhuzamokat a weimari korszak és a jogállamiságot és demokráciát érő kortárs kihívások között a napi politikai folyamatoknál vagy tételesjogi alkotmányjogi kodifikációs kérdéseknél mélyebb rétegekben kell keresni. Ilyen lehet például az azzal kapcsolatos diskurzus, hogy az állam egységét, belső stabilitását hogyan lehet megteremteni olyan feltételek között, ahol a parlamentáris demokrácia legitimitását szervezett politikai erők, illetve a választópolgárok egy számottevő része megkérdőjelezi. Vagy az, hogy szükséges-e a társadalmi homogenitásnak egy minimális foka, és ha igen, milyen mértékben és formában, az állam és a politikai rend stabilitásához.

Az ezeket a kérdéseket tán legeredetibb, leginnovatívabb megközelítésben tárgyaló Herman Heller műveire adott reflexió mindaddig szinte teljesen hiányzott a magyar (jog)tudományos nyilván-

nosságból. A kor vezető állam- és jogelméleti gondolkodói közül kiemelt figyelmet eddig csak Hans Kelsen, illetve a Magyarországon ma már szinte szabályos kultusszal rendelkező Carl Schmitt kapott. Heller magyar recepciójának hiánya pedig csak azért is fájdalmas, mert csak neki volt Schmitthez mérhető hatása a háború utáni jogelméleti, alkotmányjogi és államelméleti gondolkodásra (Nyugat-) Németországban. A magyar recepció hiánya annyiban is meglepő, hogy Hellert a német közegeen kívül is felfedezték: a kortárs angolszász alkotmány- és jogelmélet olyan nagy hatású művelői, mint Martin Loughlin és David Dyzenhaus is nagyban építenek Heller elméletére.

Ráadásul még németül sem kell tudni Heller olvasásához: elsősorban a weimari éra jog- és államelméletének monográfiát is szentelő David Dyzenhaus³ és Peter Caldwell⁴ állhatatos fordítói-szerkesztői munkájának eredményeképpen írásainak számottevő része⁵ Schmitthez hasonlóan angolul is hozzáférhető.

Hellert még relevánsabbá teszi az a

³ David DYZENHAUS: *Legality and Legitimacy. Carl Schmitt, Hans Kelsen and Herman Heller in Weimar* (Oxford: Oxford University Press 1999), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198298465.001.0001>.

⁴ Peter CALDWELL: *Popular Sovereignty and the Crisis of German Constitutional Law. The Theory and Practice of Weimar Constitutionalism* (Durham, NC: Duke University Press 1997), <https://doi.org/10.1515/9780822397656>.

⁵ Hermann HELLER: *Sovereignty. A Contribution to the Theory of Public and International Law*. Edited by David DYZENHAUS (Oxford: Oxford University Press 2019), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198810544.001.0001>; Arthur J. JACOBSON – Bernhard SCHLINK: *Weimar. A Jurisprudence in Crisis* (Berkeley: University of California Press 1997); Dyzenhaus tovább a Staatslehre egyes részeit is lefordította: Hermann HELLER: „The Nature and Structure of the State” *Cardozo Law Review* 1996/3. 1129–1213.

² Konkrétan abból a célból, hogy megakadályozzon az SPD balszárnya és a nyíltan köztársaság-ellenes KPD által alakítandó tartományi kormányok hatalomra jutását Szászországban és Thüringiában 1923-ban.

tény, hogy – ellentétben Carl Schmitttel, aki a kezdetektől fogva következetesen ellenezte a parlamentáris demokráciát és a jogállamiság gondolatát – Heller munkásságának központi kérdése mindig is az volt, hogy hogyan lehet ezeket megőrizni és stabilizálni egy politikailag végtelenen megosztott, kulturálisan sokszínű, komoly anyagi egyenlőtlenségekkel terhelt társadalomban.

Ezt az eddig létező űrt most végre betöltheti a weimari éra jogelméleti, államelméleti és alkotmányjogi irodalma legjobb magyar ismerőjének, Szilágyi Péternek az *opus magnum*a, a Hermann Heller munkásságát a teljesség igényével bemutató *Hermann Heller államelmélete* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2020). Mint ilyen, a monográfia nemzetközi összehasonlításban is párját ritkítja. Hellerről különösen a hetvenes-nyolcvanas évek óta, számos írás és gyűjteményes kötet jelent meg németül,⁶ nagyobb terjedelmű monográfia azonban csak három: Wolfgang Schluchter immáron több mint ötvenéves disszertációja,⁷ illetve újabban Michael Henkel,⁸ illetve Albrecht Den-

hard⁹ munkája. Schluchter könyve a hatvanas években íródott, amikor a weimari korszak jog- és államtudományi gondolkodásának feldolgozása épphogy csak megkezdődött; ráadásul kifejezetten az a célja, hogy a Hellert a Német Szövetségi Köztársaság jogi és politikai diskurzusába beemelje. E munkák azonban csak az államelméletre koncentrálnak (Henkel az elmélet rekonstrukciójára, Denhard pedig annak továbbgondolására és aktualizálására) és nem dolgozzák fel Heller egyéb írásait, úgy, ahogy ezt Szilágyi Péter teszi.

Hermann Heller munkásságának monografikus igényű feldolgozása ugyanakkor nem könnyű feladat. Nemcsak amitt, mert az *opus magnum*, a Staatslehre Heller korai halála miatt torzó maradt, hanem azért is, mert munkássága nagyon szerteágazó: Heller rendkívül aktív volt a tudományos közéletben, számos előadást és vitairatot tett közzé (például mint a *Methodenstreit* egyik központi fórumát jelentő *Vereinigung der deutschen Staatsrechtler* rendszeres konferenciáinak egy legaktívabb résztvevője), tudományos írásai mellett Schmitthez, Kelsenhez és másokhoz hasonlóan – közéleti-publicisztikai vitákban is részt vett, emellett pedig a népfőiskolai mozgalomban is aktív volt. A köztársaság végjátéka idején pedig mint jogi képviselő is tevékenykedett, így például a Preußenschlagperben ő volt az SPD tartományi parlamenti frakciójának az képviselője. Ez az aktív politikai szereplés, a gyorsan változó és Heller számára egyre veszélyesebbé váló politikai viszonyok, majd a Németországból való menekülés hekti-

⁶ Ezek közül talán a két legfontosabb Christoph MÜLLER – Ilse STAFF (szerk.): *Der sozialer Rechtsstaat. Gedächtnisschrift für Hermann Heller 1891–1933* (Baden-Baden: Nomos, 1984). Christoph MÜLLER – Ilse STAFF (szerk.): *Staatslehre in der Weimarer Republik. Hermann Heller zu Ehren* (Frankfurt: Suhrkamp, 1995). Az újabb publikációk közül kiemelkedik Marcus LANQUE: *Souveräne Demokratie und soziale Homogenität. Das politische Denken Hermann Hellers* (Baden-Baden: Nomos, 2010), <https://doi.org/10.5771/9783845222837>.

⁷ Wolfgang SCHLUCHTER: *Entscheidung für den sozialen Rechtsstaat. Hermann Heller und die staatsrechtliche Diskussion der Weimarer Republik* (Köln: Kiepenheuer and Witsch 1968).

⁸ Michael HENKEL: *Die Geburt der Politikwissenschaft aus dem Geiste der Soziologie. Hermann Hellers Theorie der Politik und des Staates* (München: Morh Siebeck 2017).

⁹ Albrecht DENHARD: *Dimensionen staatlichen Handelns: Staatstheorie in der Tradition Hermann Hellers* (München: Morh Siebeck 1996).

kus időszaka ráadásul minden bizonnyal megnehezítették azt az elmélyült elméleti reflexiót, amit tudományos ambíciója élete utolsó néhány évében megkövetelt volna.

A feldolgozást tovább nehezíti az is, hogy Heller stílusa – szemben nagy ellenlábasaival, az elegánsan író Kelsennel és Schmitt-tel – kifejezetten nehézkes, absztrakt és terjengős. Ezen felül alapvetően dialektikus érvelésmódja, amely ugyanabban a szövegben, de egymást követő szövegekben is vissza-visszatér ugyanahhoz a problémához, de némileg eltérő megfogalmazásban, a narratívát is nehezen követhetővé teszi.

Henkel és Denhard Heller államelméletét a befejezetlenül maradt Staatslehre alapján próbálja meg rekonstruálni; mindkét monográfia szerkezetét ez határozza meg. Azon túl, hogy ez – a Staatslehre torzó jellege miatt – már eleve értelmezésen alapszik, azzal is együtt jár, hogy a szerkezetbe nem illő számos kisebb tanulmány kirostálódik.

Mivel Szilágyi Péter a teljes életmű bemutatására törekszik, a könyve kronológiai sorrendben épül fel. E szerzői döntésnek határozott előnyei is vannak. Így egyrészt sokkal világosabban látszik, hogy a változó politikai környezet hatására milyen hangsúlyeltolódások történnek (vagy épp nem történnek) Heller szemléletében. Másrészt pedig a Hellernek az őt a weimari államjogászai elitbe emelő első igazán érett munkája, a *Die Souveränität* (1927) is megkapja az azt megillető figyelmet. Ráadásul így Heller olyan, az államelmélet egésze szempontjából kisebb jelentőségű, ma talán legaktuálisabb írásai is részletesen elemezhetőek, mint a Heller jogállamiság-konceptójának alapjait lerakó *Der Begriff des Geset-*

*zes in der Reichsverfassung*¹⁰ és *Rechtsstaat oder Diktatur?* vagy a demokratikus berendezkedés és a társadalmi homogenitás kapcsolatát vizsgáló, Schmitt-tel polemizáló *Politische Demokratie und soziale Homogenität*.

Az életmű fejlődésének szinte forenzikus részletességű kronologikus rekonstrukciójának azonban hátrányai is vannak. Az életműtől jobban elszakadó, összegző értelmezés – még ha a kötet általános szerkezetének megtartása mellett is – néhol minden bizonnyal jobb lett volna. A legfőbb hiányosság ebben a vonatkozásban Heller Schmitt-kritikájának koherens bemutatása.

Bár az igaz ugyan, hogy Heller alapozó írásaiban, mint például a „Krisis der Staatslehre” című tanulmányában vagy az akkor nagy vihart kavaró „Begriff des Gesetzes in der Reichsverfassung” című előadásában sokkal nagyobb terjedelemben (és Stolleis szerint már-már patológikus¹¹ intenzitással) támadja Kelsent, míg Schmitt írásaival sokkal kevesebbet foglalkozik, egy koherens Schmitt-kritika, bár nem olyan prominens, mint a Kelsennel szembeni vitriol, a *Souveränität*-ből, a *Staatslehre*-ből, illetve a *Politische Demokratie und soziale Homogenität* és más írásokból rekonstruálható.

Az életmű feldolgozásának módjával kapcsolatos szerzői döntés viszont így ahhoz vezet, hogy – mivel Heller kevesebbet írt Schmitt-ről, mint Kelsenről – a monográfia is kevesebbet foglalkozik a Schmitt-kritikával. Miközben az helleri elmélet egésze szempontjából az épp ugyanolyan fontos, sőt: mivel Heller ha

¹⁰ Ez utóbbi magyarul is megjelent: Hermann HELLER: „A törvény fogalma a birodalmi alkotmányban” in: VARGA Csaba (szerk.): *Államtan* (Budapest: Szent István Társulat 2003) 224–260.

¹¹ STOLLEIS (1. l.) 87.

politikailag nem is, de elméleti munkáiban jóval közelebb állt Schmitthez, mint Kelsenhez, a Schmitt-től való elhatárolás az életmű kortárs értelmezése és alkalmazása szempontjából tán még fontosabb.

Heller elméletét ugyanis legjobban Kelsen és Schmitt egyidejű alternatívájaként lehet jellemezni. Sokszor valóban szinte becsmérő és agresszív Kelsen-kritikájában Heller világosan mutatja be, hogy Kelsen pozitívizmusának, illetve eljogiasított szuverenitás-felfogásának a logikai végpontja a nemzetiszocializmusnak megágyazó normatív semmi. Egyúttal viszont amellet is meggyőzően érvel, hogy Schmitt politikai szuverenitáskonceptiója, illetve a döntést abszolutizáló esszencializmusa szintén a totális önkény szükségszerű elfogadásához vezet (és ahol a *konkrete Ordnungen* koncepciója sem több fügefalevélnél).¹²

A monográfia három jól megkülönböztethető egységre tagozódik. Az első kontextust nyújt a weimari éra állam- és jogelméletéről, a második az életmű eredendően kronologikus ismertetését végzi el, a harmadik pedig a szerző reflexióját tartalmazza Heller államelméletére, illetve annak aktualitására nézve.

Az első rész két fejezetből áll. Az első a Weimart megelőző német államelmélet fejlődését bemutató rövid alfejezettel indul („A német államelmélet és államtudomány 1918 előtt”, 12–16. o.). Ez az Jellinekről, Labandról és Gerberről szóló rövid bevezető az államelmélet ismerői számára sok újdonsággal nem szolgál,

mégis megvan a maga funkciója kötetben, hiszen azt a tudományos nyelvet és ismerethorizontot mutatja be, ahonnan a weimari korszak jog- és államelméleti vitái indultak, és amivel szemben az újabb generáció olyan képviselői, mint Kelsen, Schmitt, Smend, Heller és mások definiálni igyekeztek magukat.

Ezt a weimari éra politikai és társadalmi kontextusát tárgyaló alfejezet követi („A weimari alkotmány és a weimari köztársaság politikai viszonyai”, 16–23. o.). Ez a fejezet sajnos elég rövidre sikerült, aminek az oka a szerző szerint az, hogy a kiadó kérésére a politikai kontextussal kapcsolatos részeket jelentősen meg kellett vágni (Bevezetés, 10. o.). Ez igen sajnálatos, hiszen – ahogy erre a szerző is többször utal a könyvben a politikai környezet jelentősen befolyásolta a weimari időszak tudományos vitáit, így azok a kontextus ismerete nélkül könnyen félreérthetők. Mindezek ellenére e rövid fejezet jó összefoglaló, bár a rendszer (és a Weimari Alkotmány) születésének, így a 1918-as novemberi forradalomnak és az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek a leírása nagyon hiányzik a kötetből, különös tekintettel arra, hogy az alkotmány legitimitásáról (és legalitásáról) szóló államjogi vitáknak ez fontos kontextusa. Ugyanígy a pártpolitikai viszonyok részletesebb ismertetése (legalábbis a pártok köztársasághoz való viszonyának a bemutatása), illetve a nagyobb politikai töréspontok rendszerező, rövid áttekintésének hiánya hagy némi űrt maga után, különösen a korszakot kevésbé ismerők számára. Ez lehet az oka annak is, hogy a jogtudományi viták értelmezéséhez szükséges háttérismeretek néha hiányoznak a kötet további részében is. Így például, bár a szerző kitér az úgynevezett „felértékelési problémára” mint a bírói jogértelmezés

¹² Schmitt hírhedt írása, a hosszú kések éjszakájának gyilkosságait igazolni igyekvő *Der Führer schützt das Recht* így szintén nem Schmitt politikai megtévelyedésének eredménye, hanem egyenesen következik a húszas és harmincas években kifejlesztett elméleti álláspontjából. Carl SCHMITT: „Der Führer schützt das Recht” *Deutsche Juristen-Zeitung* 1934/15. 944–950.

korlátairól szóló tudományos vita politikai hátterére (35. o., 87. lábjegyzet), a kötetből hiányoznak a háttérinformációk ezen, a Reichsgericht és a szövetségi kormányzat, illetve a Reichstag közötti konfliktus megértéséhez. Ami pedig már csak azért is sajnálatos, mert az ügy szinte tökéletes állatorvosi ló annak a szemléltetésére, hogy miért téves az a – hazai jogi karokon máig oktattott – feltevés, hogy a német jogi és bírói kultúra túlságosan is pozitivistá lett volna, és ez vezetett a náci jogtalan jog elfogadásához.¹³

A legfájdalmasabb azonban a Preußenschlag-pert bemutató fejezet hiánya, ami a szerző szerint szintén ki kellett vágni a végső verzióból terjedelmi korlátok miatt (Bevezetés 10. o.) És nem csak azért, mert ezzel a perrel (és nem, mint sokan tévesen gondolják, a Reichstagsbrandverordnungtal) kezdődött a weimari köztársaság végjátéka, vagy azért, mert a korszak államjogászai elitjének olyan alakjai jártak el benne jogi képviselőként, Heller, Schmitt vagy Gerhard Anschütz, hanem azért, mert a per tragikus világossággal mutatja meg a korszak állam- és jogelméleti irányainak logikus végpontját (és Heller igazságát): azt hogy Schmitt víziója a totális politikai önkény igénléséhez, Kelsené pedig annak passzív elfogadásához¹⁴ vezet.

Csak remélni lehet, hogy egy esetleges későbbi kiadásban a kiadó a terjedelem

tekintetében megengedőbb lesz, és ezek a fejezetek helyet kaphatnak a kötetben.

A politikai kontextust bemutató rész után egy, a weimari jog- és államelmélet főbb irányzatait tárgyaló alfejezet következik („Az államelmélet helyzete és főbb irányai” 23–39. o.). Ennek a rövid fejezetnek is fontos funkciója van a kötetben: a weimari korszak állam- és jogelméletének főbb diskurzusait, elméleti és politikai törésvonalait mutatja be. E fejezet is világosan strukturált, jó összefoglaló, néhány furcsaság ellenére is (a szerző például részletesen ír az államjogászként egyáltalán nem jegyzett Eric Voegelinről, miközben Heinrich Triepelről és Erich Kaufmannról egy-egy rövidke bekezdés szól csak).

Az első rész második fejezete Heller egy tudóshoz mérten kifejezetten kalandos, személyes és politikai bátorságáról hamar tanúságot tevő életrajzáról ad rövid áttekintést („Hermann Heller életrajza és szellemi pályája” 39–53. o.).

A kötet gerincét a Heller elméleti munkásságát bemutató második rész teszi ki. Ennek a struktúrája az életmű Szilágyi Péter általi tagolását követi, ami nagyjából-egészében megegyezik a szakirodalomban bevett felosztással. E szerint 1926-ig, főállású tudóssá válásáig Heller későbbi eszmetörténeti alapjait teszi későbbi elméleti felfogásának („Az államelmélet eszmetörténeti megalapozása” 53–97. o.). Ezt követően, a kortárs jog- és államelméleti vitákra adott kritikai reflexió után áll neki Heller saját pozitív elmélete kidolgozásának, ami a *Die Souveränität*-ben éri el első érett megfogalmazását. Ugyanebbe a szakaszba sorolhatók Heller ma talán legaktuálisabb, a demokrácia- illetve jogállam- felfogását taglaló írásai is. („Kritikai programadás, elméleti elemzések” 98–161 old.)

¹³ Így például a Reichsgericht hangsúlyosan „antipozitivistá” döntése (RGZ 107,78) Rütters számára is fontos korai példája a német bírósági rendszer politikai hajlékonyságának. RÜTTERS (1. lj.) 64–91.

¹⁴ Kelsen nem vett részt a perben, de írt rá egy hosszabb elméleti reflexiót, aminek az a konklúziója, hogy rossz bírói döntés oka az alkotmány rossz kodifikációja. HANS KELSEN: „Das Urteil des Staatsgerichtshofs vom 25 Oktober 1932” *Die Justiz* 1932/2–3. 65–91.

Ezt egy rövid, elsősorban (kényszerű) politikai aktivitással töltött egy-két év követi a Weimari Köztársaság végjátéka idején („A weimari alkotmány védelmében”, 155–167. o.). Az utolsó nagy egység Heller kényszerű emigrációjától a tragikusan korai haláláig tartó rövid szakasz, amit a fő mű, a végül befejezetlenül maradt *Staatslehre* megírása tölt ki („Emigrációban. Összegzés és hangsúlyváltás”, 167–241. o.).

Mindezzel együtt az elméleti életmű bemutatása nem teljesen egységes. Heller első érett munkájának, a *Souverenitát*-nek megvitatásáig bezárólag Szilágyi Péter szöveghű elemzést nyújt, szinte sorról sorra, bekezdésről bekezdésre rekonstruálja az érveket, a kritikai megjegyzéseket minimálisra korlátozva. A kritikában ezért ezekkel a fejezetekkel nem foglalkozom.

Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a szöveghű, a textustól jobban elszakadó értelmezéstől tartózkodó szerzői hozzáállás néha megkérdőjelezhető döntésekhez vezet. Így például annak ellenére, hogy a szuverenitáselmélet egyik lehetséges alkalmazási területének maga Szilágyi Péter is a globalizációnak a hagyományos állami szuverenitásra való hatásának elemzését tartja, teljességgel kihagyja Heller a nemzetközi jog és a szuverenitásról viszonyáról szóló részeit. Bár az igaz, hogy – ahogy a szerző helyesen fogalmaz – e fejtegetések a korszak nemzetközi közjogi vitáiba beágyazottak, emiatt nehezen érthető, és a nemzetközi jog egykorábbi fejlettségi szintjét tükrözik, viszont abból egy, a külső szuverenitással kapcsolatos elmélet rekonstruálható lehetne.¹⁵

¹⁵ Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy mint-hogy a helleri szuverenitásfelfogás kritikájának nemcsak Lauterpacht szentel teret klasz-

A *Staatslehre* torzó jellege miatt azonban a kései életmű analízise sokkal több értelmezést követel a szerzőtől. Ez, a korábbi munkákra, ezen belül is a *Souverenitát*-re rendszeresen visszautaló elemzés, illetve az elemzést követő, sajnálatosan rövid, Heller aktualitására reflektáló fejezet a monográfia legjobb része. A kritika utolsó harmadában ezért ez utolsó két fejezetre, illetve a helleri elmélet azon – Szilágyi Péter szerint is központi jelentőségű – elemeire fogok koncentrálni, amelyek egyszerre mutatják meg a helleri projekt ellentmondásait és egyúttal kortárs az elmélet alkalmazhatóságának, aktualizálásának irányait is.

Véleményem szerint a helleri életmű legfontosabb innovációja a jogkeletkeztető politikai hatalom és a hatalomkeletkeztető jog *dialektikájának* felismerése. A kettő közötti kapcsolat legizgalmasabb és ma legtöbb közvetlen aktualitással bíró kifejtése pedig a *Staatslehre* az alkotmány normativitásával és az alkotmányozó hatalom problematikájával foglalkozó, sajnálatosan rendkívül töredekés utolsó fejezetében található. Szilágyi Péter könyvének nagy érdeme az is, hogy – annak ellenére, hogy a *Staatslehre* alkotmányossággal foglalkozó fejezeteinek több verziója is van, és maga az érvelés is torzó maradt – az alkotmányelméleti részt az életmű legfontosabb újjátásának tartja, és ennek megfelelően kellő figyelmet is szentel neki.

szikus művében, hanem a nemzetközi közjog olyan kortárs teoretikusai is, mint Koskeniemi. HERSCH LAUTERPACHT: *The Function of Law in the International Community* (Cambridge University Press 2011); MARTII KOSKENIEMI: *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960* (Cambridge University Press 2001), <https://doi.org/10.1017/cbo9780511494222>.

A hatalom és jog helleri dialektikájának a kulcsa a pozitív jogi normák és a nem pozitív jogi alapelvek megkülönböztetése. E kettős kategória-rendszernek központi jelentősége van mind Heller szuverenitás-elméletében, mind általános államelméletében, mind a jogállamiság mibenlétéről alkotott felfogásában. Amíg a pozitív normák a szuverén döntésének eredményei, addig a jogi alapelvek a szuverén akaratot is kötik. A politikai szuverénnek ez a fajta korlátozása, illetve jog általi konstituálása az, amit Heller – a szakirodalom megítélése szerint ellentmondásosan – Bodin és Hobbes elméletébe is beleolvas. Heller logikai és etikai alapelvek között tesz különbséget: a logikai normák nem fogalmazhatóak meg pozitív jogi formában, azok a jog belső logikájából következnek.¹⁶ Az etikai alapelvek, mint például az egyenlőség, vagy a *pacta sunt servanda* ezzel szemben viszont a szuverén által, ha nem is szükségképpen, de pozitív normába foglalhatóak.¹⁷ Ezen alapelvek viszont nem is természetjogi eredetűek, hanem az adott társadalmon belüli konkrét gyakorlatokban gyökereznek. Ezek a társadalmi gyakorlatok azok, amikből a jog a legitimitását meríti. A jog ilyenfajta legitimitása azonban nem teszi feleslegessé a végső döntést meghozni képes politikai hatalom létezés-

sét: a koherens pozitív jogrendet ugyanis csak a tényszerűen létező politikai hatalom teremtheti meg.

Szilágyi Péter meggyőzően rekonstruálja, hogy a *Staatslehre*-ben milyen fontos eltolódások történnek Heller alapelvekfelfogásában. Feltételezhetően nem függetlenül a weimari tapasztalatoktól, Heller – dialektikus megközelítését megőrizve – az erkölcsi alapelveket már mint szükségképpen pozitív jogi normát tárgyalja. Azzal, hogy az erkölcsi alapelveknek való megfelelést, mint a jogszerűség feltételét értelmezi, Heller kései munkájában a *Die Souveränität*-ben elsősorban még csak az empirikus valóságban létező konfliktust normatív konfliktusként fogalmazza újra. Ahhoz, hogy az alapelvek felfogásában végbement jelentőségét igazán megértsük, a figyelmünket Heller az állam létrejöttével és az alkotmányozó hatalom természetével kapcsolatos – sajnos töredékben maradt – nézeteire kell irányítanunk.

Amíg a szuverenitáselmélet és a jogállamisággal, illetve demokráciával foglalkozó írások elsősorban egy már létező politikai hatalmi és jogi rend legitimitására koncentráltak, addig a *Staatslehre* az állam jogi és politikai rend létrejöttének „végső kérdéseivel” is kiemelten foglalkozik, így az alkotmányozó hatalom természetével is.

Heller alkotmányelméletének Kelsen-kritikája éppolyan éles, mint a korábbi munkáké: Kelsen az alkotmány érvényességét egy pusztán logikailag érvényes, hatalom nélküli normából levezető elmélete teljesen figyelmen kívül hagyja a társadalmi realitást, és a hatalom jogkonstituáló jellegét. Heller Schmitt-kritikája itt ugyanakkor jóval kiforrottabb – és hangsúlyosabb, mint a szuverenitáselméleté. Szerinte Schmitt a materiális alkotmányt

¹⁶ Itt érdekes a párhuzam az univerzalista-funkcionalista jogösszehasonlítás egy méltatlanul elfeledett teoretikusának, Josef Essernek az elméletével, aki épp a jog nem pozitív immansens elveiből, és azoknak a jogalkalmazói gyakorlatra hatásából vezette le a common law és a civil law konvergenciájáról szóló tézisét. Josef ESSER: *Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts* (München: Mohr Siebeck 1957).

¹⁷ A *pacta sunt servanda* mint jogi alapelv Heller nemzetközi jogról szóló elméletében – amit Szilágyi Péter nem tárgyal – szintén központi szerephez jut.

egyedi döntéssel azonosító felfogása épp úgy téves, mint Kelsen üres normatizmus: egy tényleges hatalmi szituáció ugyanis csak akkor válik tartós és rendszereszerű helyzetűvé, ha a hatalomnak által hozott döntéseket alávetettek egy jelentős része normatíve megerősíti, és azok helyessége miatt követi. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha azok a társadalmi gyakorlatokban is megnyilvánuló alapvető jogelvekkel összhangban vannak. A *Staatslehre* legutolsó két mondata Hellertől szokatlan világossággal foglalja össze e végkövetkeztetést: „egy alkotmánynak, hogy valóban alkotmány legyen, azaz több mint labilis tényleges hatalmi túlsúlyviszony, erkölcsi jogelvek alapján való igazolásra van szüksége. (...) Egy alkotmányozó hatalom, amelyet a hatalmi struktúra szempontjából meghatározó rétegekkel nem kötnék össze közös jogelvek, nem rendelkezik sem hatalommal, sem autoritással, tehát egzisztenciával sem”.¹⁸ (Szilágyi idézi: 240. o.)

Így világossá válik az alapelvek pozitív jogi megfogalmazásának szükségessége is: épp a hatalmi rend legitimitása követeli meg, hogy az alapelvek jogilag is kikényszeríthetők legyenek. Az alapelveknek a pozitív alkotmánytörvénybe foglalásának azonban ezen túl is jelentősége van. Megtartva a formális és materiális alkotmány schmitti megkülönböztetését, Heller különbséget tesz az alkotmányozás politikai döntése és a pozitív jogi alkotmányos normák megalkotása között. Az alkotmányozás számára azonban több mint valamiféle a priori, misztikus azonosság megerősítése (ami Schmitt megoldása, és egyben elméletének egyik

gyenge pontja): az normákban (ha nem is pozitív jogi normákban) való megállapodást jelent, és ezek a normák, illetve ezek elfogadása és követése az az aktus, ami a politikai közösséget (az államnépet) megteremti. Bár Heller az államelmélet utolsó, töredékes fejezetében ezt ilyen egyértelműséggel nem mondja ki, Szilágyi Péter jól ismeri fel, hogy az alkotmányozó hatalom Heller felfogásában a politikai közösséget strukturáló és működtető normatív elvekről való döntést, és egyúttal a pozitív alkotmányjoggal szembeni normatív elvárások megfogalmazását jelenti (238. o.). Bár a szerző nem idézi, Martin Loughlin a közjog fejlődéséről szóló, vállaltan a helleri elméletre építő¹⁹ könyvének lényegében ugyanez az alapgondolata.

Ebben a gondolatban rejlik szerintem a helleri elmélet aktualizálásának legigéretesebb terepe: egy, a döntés és norma, illetve a politikai és jogi konstitucionalizmus dichotómiáját meghaladó, Heller szociológiai-empirikus államfogalmából, illetve szuverenitáselméletéből is merítő alkotmányelmélet lehet. Egy ilyen elmélet ráadásul egy olyan új közéleti diskurzus lehetősége is, amely szemben állhat mind a vulgárschmittianus politikai cinizmussal, mind az egy szűken meghatározott értékkatalógust jezsuita szigorúsággal kikényszeríteni kívánó narratívákkal is. Egy ilyen diskurzusra Magyarországon is fájdalmasan nagy szükség volna.

Szilágyi Péter ugyanakkor ezzel, a könyvből is egyértelműen kiolvasható következtetéssel nem biztos, hogy egyetértene. Ehhez ugyanis nem biztos, hogy szükség van ahhoz az államelméleti keretre, aminek a keretein belül ő a

¹⁸ Herman HELLER: *Staatslehre* (Mohr Siebeck 1992) 279.

¹⁹ Martin LOUGHLIN: *Foundations of Public Law* (Oxford: Oxford University Press 2010). Lásd még: Martin LOUGHLIN: „In Defense of Staatslehre” *Der Staat* 2009/1. 1–27.

helleri elmélet aktualizálását szükségesnek tartja.

Anélkül, hogy állást foglalnánk az államelmélet 21. századi létjogosultságáról szóló,²⁰ Magyarországon is hullámokat vető²¹ vitában, felvethető, hogy az a helleri életmű szigorúan államelméleti keretben való kortárs értelmezése nem akadályozza-e annak szélesebb körű recepcióját.²² Bár ez a megközelítés nyilvánvalóan összhangban van Heller akkori tudományos irányultságával és felfogásával, a jogállam materiális koncepciójáról, a jog legitimitásáról, a szuverenitás kettős természetéről, vagy épp az alkotmányos demokrácia önvédelmi képességéről szóló kortárs viták, amelyekhez a helleri életmű alapvető meglátásokkal járulhatna hozzá, ma természetesen nem az államelmélet keretein belül, annak nyelvezetét használva zajlanak. Emiatt pedig megvan a veszélye annak, hogy Heller gondolatainak a befolyása – egyértelműen Szilágyi

Péter szándékaival ellentétben – továbbra is minimális marad.

Összefoglalva tehát, Szilágyi Péter Heller-monográfiájában sok kifogás nem lehet találni: a nemzetközi összehasonlításban is monumentális teljesítmény, az csak Schluchter és Dyzenhaus Hellerről szóló munkáihoz mérhető. Szerencsésnek mondhatja magát a magyar tudományos közeg, hogy az anyanyelvén egy ilyen átfogó és gazdag monográfia áll mostantól a rendelkezésére.

A lehetséges kritikus megjegyzések tehát semmiképpen sem a mű minőségével, hanem a könyv általános elméleti keretére, illetve struktúrájára vonatkozó szerzői döntéssel kapcsolatosak.

Ahogy fent is kifejtettük, nehéz dilemma, hogy mivel segítjük jobban Heller recepcióját: az életmű minél mélyebb és átfogóbb rekonstrukciójával, vagy az államelméleti keretet elhagyva annak kortárs diskurzusokba emelésével. Szilágyi Péter az első utat választotta, olyan könyvet alkotva, ami minden bizonnyal évtizedek múltán is megkerülhetetlen referencia lesz a magyar jogelméletben és közjogtudományban. Mindez azonban azt is jelenti, hogy egy Hellert bátrabban értelmező, a helleri gondolatokat a kortárs viták kontextusában bemutató – és Heller szelleméhez hűen – bátrabban politizáló magyar nyelvű kötet még várat magára.

Györy Csaba*

²⁰ Vö: Christoph MÖLLERS: *Der vermisste Leviathan. Staatslehre in der Bundesrepublik* (Frankfurt: Suhrkamp 2011); Oliver LEPSIUS: „Braucht das Verfassungsrecht eine Theorie des Staates? Eine deutsche Perspektive: Von der Staatstheorie zur Theorie der Herrschaftsformen“ *Europäische Grundrechten-Zeitschrift* 2004. 370–381. Andreas VOSSKUHL: „Die Renaissance der »Allgemeinen Staatslehre« im Zeitalter der Europäisierung und Internationalisierung“ *Juristische Schulung* 2004/1. 2–7.

²¹ JAKAB András: *Staatslehre. Eine deutsche Kuriosität*. Fundamenta Juris Publici (4.) (Tübingen: Mohr Siebeck Verlag 2015) 75–121.; CS. Kiss Lajos: *Államelméleti helyzetkép* (Budapest: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 2017) 4–47.

²² Annyit mindenesetre fontos megjegyezni, hogy az államelméletet az olyan német kritikusai, mint Möllers vagy Lepsius egy sajátosan német jogi konstitucionalizmus és nem általában az alkotmányelmélet nevében temették, a helleri gondolatra épülő, fent kifejtett alkotmányelmélet viszont túllép a jogi konstitucionalizmuson.

* Tudományos segédmunkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: gyory.csaba@tk.hu.